

VÄSTERBERGSLAGEN

Trakten runt sjösystemet från Väsman till Barken, runt Ludvika och Smedjebacken, hamnade sent på den litterära kartan. Psalmdiktaren Jesper Swedberg ägde (Gamla) Prästhyttan mellan Norrvik och Stensbo vid 1700-talets början och var samtidigt delägare i Marnäs och Starbo bergsmannahyttor. Och Swedbergs son, den verkliga världsberömda Emanuel Swedenborg – en av de mest kända svenskarna över huvud taget – vistades tidvis under sin ungdom i Starbo. Swedenborg gjorde sig ju senare bemärkt som författare till besynnerliga skrifter på latin om andeväsen och efterliv, startpunkten för den swedenborgska kyrkan. Men mer än om dessa båda kortare ”besök” av kända litteratörer är det knappast fråga före sekelskiftet år 1900. Romantiken stannade på andra sidan landskapsgränsen till Värmland. Tegnér bodde en tid helt nära på Rämmen och hade flera besök där av Geijer – det är allt. Och även nittotalisterna höll sig på avstånd, trots närheten – Selma Lagerlöf, Gustav Fröding, Erik Axel Karlfeldt.

Men den förste lokala författaren av betydelse var skolad i nittioalets hembygdsromantik, och under några år vid 1900-talets början stod han verkligen i händelsernas centrum, i vandringsångernas år då ungdomen skulle ut i markerna och dyrka solen. Karl-Erik Forsslund var född i Ljusnarsberg, han var aktiv som student i Uppsala men återvände till hemtrakterna 1898. Han gifte sig då med patron Öhmans dotter i Sörvik och slog sig ned på Öhmans bergsmansgård i Brunnsvik, Storgården. Forsslunds ”roman” *Storgården. En bok om ett hem* från 1900 fick mycket stort inflytande i sin tid och har betecknats som ”skedets mest representativa verk, dess evangelium”. Men tiden var snart ute för ungdomsmötenas framstegsoptimism, och i och med Strindbergsfejden 1909–1912 var Forsslund definitivt borta från den offentliga arenan. I fortsättningen, och efter en allvarlig kris, skrev han mest saklitteratur om hembygden och lade sina krafter på det väldiga projektet *Med Dalälven från källorna till havet* (1918–1934).

Forsslund var nära vän med, och hjälpte verkligen fram, Dan Andersson både före och efter debuten 1914. Det är därför mycket intressant att notera att Dan Andersson lever genom att vara det som Forsslund *inte* är eller kunde vara. Och Forsslund är sedan länge död som levande författare. Det Forsslund – genom sin akademiska bildning och högborgerliga position – bara kunde eftersträva, det kunde Dan Andersson genom sin bakgrund göra äkta. Forsslund var naturvetaren som gav sig ut i det vilda för att registrera och notera, han var stadsmänniskan – trots att han kom från Kopparberg – som programmatiskt sökte det lantliga för att finna andlig och kroppslig pånyttfödelse, och han stod på grund av allt det här utanför. Han kunde söka det enkla folkets sällskap och uppskatta naturligheten och ursprungligheten, men han tillhörde en annan klass – glorigerandet å ena sidan och bondkomiken å den andra var alltid nära. Dan Anderssons vildmark var självupplevd och innehöll mer av tyngd och allvar än av hurtighet och vandringsång. Han visste vad kroppsarbete ville säga och avskydde det, hans distans – vad gäller intressen och livssyn – till människorna i bygden var stor, och därför befann han sig nära dem. Ingen gloria – ingen buskis. Han hatade och älskade det fattiga folket och det vilda, och hans rastlöshet var stor.

Dan Andersson dog ung, därav hans karriär som medial företeelse. Därav det tvivelaktiga rykte han får dras med i kulten kring hans namn. Därav den oändliga mängden av trubadurer som annekterat vissa nummer ur hans extremt sångbara lyrik, därav slokhattarna, därav helgdagskvällens falnande glöd vid timmerkojan, därav all längtan efter något bortom bergen.

Dan Anderssons insats som författare har ingenting med allt det här att göra, den kommer ur förmågan att förena motsatser och torpedera plattityder. Han utgår från väckelsesång, Fröding, Jack London, Forsslund, men han söker hela tiden sin egen väg, och han lägger alltid till något av sin egen livsångest. Ingenting blir någonsin lättköpt, och aldrig blir därför Dan Andersson till en enkel epigon. Kontrasten mot Forsslund är oerhört intressant, öppenheten via konstnärsvännerna i Stockholm för expressionismen likaså och modet att vara allvarlig, att som i romanerna tackla de

allra tyngsta livsfrågorna, värt all beundran. Dan Andersson är en mörk och i många avseenden depressiv diktare, långt från bilden av den romantiske drömmare som tillbedjarna velat ha honom till. Men just därför är han också en konstnär att verkligen ta på allvar och söka inspiration och livskraft hos.

Om tiderna gått förbi Forsslund, så är detta inte fallet vad gäller Dan Anderssons far Adolf, tvärtom. Utan sonens karriär skulle visserligen hans insats säkerligen ha fallit i glömska, men som nu är finns all anledning att tro att han med tiden blir mer och mer uppmärksammad, och det inte bara av dem som vill förstå Dan Anderssons bakgrund. Adolf Anderssons efterlämnade material bär vittnesbörd om en för tiden unik litterär inställning till den egna tillvaron och till finnmarkens muntliga berättare. Den korta självbiografin finns utgiven, och väntar gör bland annat den handskrivna, och som bok uppställda, 300-sidiga *Anteckningar från Vesterbergslagen*.

Genom Dan Andersson fick Ludvikatrakten sent omsider en egen etablerad författare, vilket säkerligen delvis förklarar mycket av den litterära livskraft som funnits i bygden sedan hans bortgång. Många har säkert graviterat hit på grund av att han levde här, och hans allvar och kompromisslösheten har gett många styrka att ingjuta kvalitet i det egna verket.

Ivan Oljelund tillbringade många somrar – ibland upp till fem månader per år – på Gasenbergets fäbodvall norr om Nyhammar, men det var inte bara Dan Anderssons ande som förde honom dit. Fadern var typograf – först i Sala, sedan i Stockholm på Lilla Nygatan – och släkten kom ursprungligen från Finland, men modern föddes i Grangärde, även om familjen lämnade bygden när hon var tre år. Mormodern var äkta dalkulla och ”ett märkvärdigt fruntimmer”, en helbrägdagöreska som botade sjuka med matolja och Apostlagärningar. Dessutom hade Oljelunds första hustru, Linda Öberg, redan före äktenskapet förvärvat en stuga på Gasenberget, och så tidigt som 1914 skrev hon en intressant skildring därifrån, *Nygift på sommarnöje*. Boken gavs ut på Bonniers och berättar i dagboksform om en sommar på berget, för det mesta i ensamhet. Det börjar den 2 juni på Stockholms centralstation och slutar den 27 augusti med höstens ankomst: ”Farväl för i år, mina kära berg och skogar. En hel lång, arbetsam vinter skall förgå, innan jag återser er. Sköt om er nu, hvila er under snötäcknet och välkomna mig, friska och evigt nya nästa vår!” Däremellan får vi oss till livs många ögonblicksbilder från en verkligen förlorad värld, och möter anförvanter till nu levande Nyhammarsbor. Linda levde för övrigt ett mycket äventyrligt liv under ungdomen – med fadern sjökaptenen. Dottern Thea Oljelunds roman *Linda* handlar emellertid inte om modern, utan om mormodern. Thea Oljelund har dessutom författat ungdomsböcker, en bokserie om *Det övernaturliga* och en prosabearbetning av Bengt Bratts tv-serie *Hem till byn*.

I alla fall kom Ivan Oljelund till Gasenberget – ”Här skall jag vara”, skriver han, ”hit förde mig makterna, då livet somrades, till en sommarstation” – och där uppe tog han emot många konstnärsvänner. Exempelvis var Albert Viksten på besök sommaren 1923 och skrev sin kanske mest berömda bok där, *Bäverbäcken*. Ivan Oljelund själv är förmodligen mest känd för sin tid som ungsocialist, den som 1916 renderade honom ett år i fängelse för landsförräderi – det var för övrigt då och därför som den högborgerliga Linda Öberg fattade intresse för honom. Man kan läsa om de här förvecklingarna i den självbiografiska svit om fem romaner som börjar med *Det hände på Kungsholmen* 1951. I den sista, *Avfällingen*, hamnar alter egot Mikael så småningom på Gasenberget med sin unga hustru. Oljelund skrev många böcker under sitt liv, ofta med motiv från Grekland och Italien, men ibland skymtar även fäbodvallen förbi, så i *Den förlorade sommaren* och i porträttsamlingen *Gubbar jag mött*.

Den namnkunnigaste besökaren på Gasenberget var otvivelaktigt Ivar Lo-Johansson – samtidigt en mycket stor beundrare av Dan Andersson. Den 18 september 1920 hade han i ösregn och pipande blåst förmått en poliskonstapel att släppa in honom på Karolinska institutets bårhus på Hantverkargatan, genom att säga sig vara en släkting som skulle identifiera Dan Anderssons kropp. När presenningen veks upp blottades en kropp som inte alls var lik porträttens. ”Ändå såg jag genast att det var han. Han

verkade mindre än jag trott honom vara. Han såg också vanligare ut än jag hade tänkt mig, men det kunde inte ändras på. Hans strupe var öppnad. Den var åter hopsydd. Det var den som hade sjungit *Svarta ballader*.” Intresset för Dan Andersson lämnade aldrig Ivar Lo. Ännu nästan nittio år gammal for han med sin chaufför på ett höstligt besök i finnmarken i den beundrades fotspår.

1933 var året då Ivar Lo tillbringade sommaren på Gasenberget med *God natt, jord* halvskrivnen i bagaget vid ankomsten, och här satt han och skrev klart genombrottsromanen i en enkel kammare som Oljelund ställde till förfogande i köksstugan. Naturen, arbetet med boken och samvaron med Oljelund har han berättat utförligt om i *Författaren*, en av delarna i hans självbiografiska svit. Nedanför husen fanns en äng och nedanför den ”låg i sin tur skogarna i avsatser, i varv, man såg neråt på trädtopparna, längre bort glänste sjöar, på flera mils avstånd skymtade i en fördjupning en stad. Det var L.” Och till Ludvika måste Ivar Lo så småningom eftersom skrivmaskinen plötsligt tappade sitt ”a”. Dock kunde han ingen hjälp få, bara beskedet att en sådan där urgammal maskin har Karl-Erik Forsslund på Storgården, så efter ett besök vid Dan Anderssons grav tog han mod till sig och begav sig till Brunnsvik. Det blev ett oförlömligt samtal, middag till kvällen, övernattnings och en lånad skrivmaskin. Men även med annat stiftade Ivar Lo bekantskap under sommaren. Han tog emot en flicka i stugan när Oljelund var tillfälligt bortrest, han gick hand i hand med henne uppför Uvberget och fick sig berättad historien om mordet där tjugo år tidigare, och han hörde kapellet The Liss Olof Larsson’s Orchestra spela upp till dans. Ivar Lo återvände till Gasenbergsperioden i memoarboken *Asfalt* och talar om den som ”den lyckligaste tiden i mitt liv.”

En annan vän och nära bekant till Ivan Oljelund var Edvard Robert Gummerus, född i Helsingfors och verksam som svensk lektor i Neapel. Gummerus kom till Dalarna i samband med krigsutbrottet 1939, och för honom och hans familj blev fäboden vid Lövberget nära Björbo vad Gasenberget var för Oljelund. Gummerus skrev ett antal romaner med skådeplatsen i Finland och Italien, essäsamlingar, memoarer och noveller. Men han använde också motiv från Dalarna i *Sägner från berget* och skrev en roman om Dan Andersson, *Livets bröd* (vid sidan av studier som *Den hemlöse* och *En bilderbok om Dan Andersson*). Gummerus bodde efter pensionen först i Lövkullen nära Ljungåsen och sedan i Klenshyttan.

E. R. Gummerus’ son Teddy bosatte sig omkring år 1965 i Lövkullen efter att ha utbildat sig till journalist i Göteborg, och där hade han sin fasta boplats året runt fram till sin död. Han har skrivit mängder av kulturjournalistik, lyrik, essäer, noveller och ett par ungdomsböcker vid sidan av – fem betydande romaner. De tre första – *Romanen om Jorg*, *Romanen om Amos* och *Nago* – bildar ett slags trilogi där bygget hålls samman av interna referenser, och där man från ett kosmopolitiskt perspektiv alltmer närmar sig svensk samtid. Det börjar med att en vilsen Jorg en morgon sitter på en strand nära Neapel, och det slutar med att Nago ser driftiga tyskar exploatera en avdöd bruksort i Mellansverige. *Den röda fjärilen* utspelas delvis på en övergiven fäbod, och i *Sorgmanteln* har vi helt och hållet hamnat i Dan Anderssons värld i övergivenheten dryga halvsekle senare – Varghyttan, Paljaka, Kaljoberg, Aspfallet (om än med fiktiv topografi).

Teddy Gummerus’ hustru Barbro bor fortfarande i Lövkullen och är även hon en framstående författare av romaner. Den senaste, *Såsom en signetring* från 1997, är den sjätte i ordningen. I *Fel dotter* har hon på ett mycket gripande sätt skildrat sin uppväxt och framför allt förhållandet till modern, och i *Eremiten* är skådeplatsen Grangärde finnmark. Barbro Gummerus är dessutom vice ordförande i Författarcentrum.

Också E. R. Gummerus’ dotter Bibbi Rydberg har ägnat sitt liv åt författarskap. Hennes uppväxt – liksom Teddys – delades mellan Italien på vintrarna och Lövberget om somrarna, men sedan dess har hon varit bosatt i bygden. Lövkullen, Skattlösberg, Björsjö, Snöån och nu – Klenshyttan. Den första novellen, med motiv från Italien, tillkom när hon var femton år gammal, och från mitten av sextioalet till mitten av

åttiotalet skrev hon ett stort antal noveller om glesbygden och tomhetens desperation. *Minns du Rönnsuamaken* vann 1986 Riksradios novellpristävling, och 2001 kom kortromanen *Vägskül* med inspirationen hämtad från finnmarkens ödegårdar, trakten som tiden gått förbi.

Ivan Oljelund och författarsläkten Gummerus hör till dem som först så småningom närmat sig bygden, och detsamma gäller Olle Svensson, som för övrigt ingick i den här kulturkretsen, tillsammans med bland andra Otto Blixt och konstnären Alex Öberg. Olle Svensson växte upp i fattigdom i hälsingeskogarna, och hade tre diktsamlingar bakom sig, och ett par romaner på gång, när den blivande hustrun Berna tog kontakt med honom 1946. Av rena tillfälligheter kom de att träffas i Dalarna, och egentligen lika slumpartad var flytten till Sunnansjö, som de båda omedelbart blev förälskade i. Här bodde de i tjugofem år, och här skrev Olle Svensson åtta romaner, sex diktsamlingar och ett par memoarböcker. Lyriken är mycket betydande, framför allt den på fri vers, och det är förvånansvärt att Olle Svensson inte satt djupare spår i den nationella litteraturhistorien. Även romanerna är värda en helt annan uppmärksamhet än den som blivit dem förunnad. De har en lyrisk, stillsam karaktär, med drag av tänkebok, och handlar om enskilda individers själsstrider och livsångest. Men också landskapet är närvarande, omisskännligt så i *De sju järnringarna*, där Sundnäs – med fälten och bondgårdarna och sanatoriet uppe på tallheden – för tanken till Sunnansjö.

Två andra lyriker från bygden har gjort sig namn på ett helt annat sätt än Olle Svensson. Främst naturligtvis Werner Aspenström från Torrbo, men även Bengt Emil Johnson från Saxdalen. Aspenström hör visserligen till dem som lämnade trakten för den nationella arenan, han ingick i skolbildningarnas fyrtiotal, och i stället för på fäboden tillbringade han somrarna på Strindbergs Kymmendö. Men barndomslandskapet erövrade så småningom tillbaka föreställningsvärlden. Så i skissboken *Bäcken*, så i sviten ”Bergslag” ur *Hundarna* och så i ett stort antal enskilda dikter. Han hörde till dem som, med Lars Furulands ord, kunde vidga det provinsiella mot det allmängiltiga.

Bengt Emil Johnsons utvecklingsgång är i högsta grad intressant. På sextiotalet var han så modernistisk som det över huvud taget gick att vara, med sin experimentella ”konkreta” poesi. Tanken inom konkretismen är att framhäva de konstnärliga uttrycksmedlens egenvärde, i Johnsons fall ljuden och musikaliteten, gärna med inspiration från den moderna seriella musiken. Dikterna får därigenom snarast karaktären av partitur för uppläsare eller kör, och ordens semantiska innebörder blir underordnade klangvärden och akustisk upplevelse. Ledande inom den konkreta poesin blev Johnson genom diktsamlingen *Gubbdrukning* från 1965, och länge härefter sysslade han mest med ljuddikter och text-ljudkompositioner för radio, bandspelare och gramfon. Men han återvände snart till hembygdens Bergslagsnatur och kombinerade de sinnliga upplevelserna med ett koncentrerat, modernistiskt tänkande. Landskapet träder fram med stor tydlighet i *Hemort*, *Vittringar* och framför allt *Över Oxbröcken*, en oomtvistlig höjdpunkt.

Bland lyrikerna måste också nämnas Eva Norberg som gett ut ett stort antal diktböcker med ett innerligt, religiöst tonfall om vardagen, gemenskapen och naturen.

Som vi ser saknas det inte författare med den renodlade konstnärens inställning till livet och samhället och kulturen, det vill säga i någon mån den utanförståendes. Det vi saknar hittills är förstas skildringarna inifrån av arbetet och slitet här i skogens och gruvornas och bergsnäringens gyllene landskap. Men sådant finns också, och den store realisten och folklivsskildraren är tveklöst Nils Parling.

Parlings problem är den enorma produktiviteten, med över femtio volymer under ett halvt sekels skrivande. Att hålla den takten och samtidigt hela tiden befinna sig på topp är ogörligt. Men många pärlor finns i den efterlämnade boklistan, och många autentiska miljöer och livssammanhang har räddats åt eftervärlden. Debutromanen *Motorsågen* berättar om en skara skogsarbetare under ett år, året då motorsågar skulle introduceras. Vi får uppleva både kritiken och motståndet och förhoppningarna om att arbetet nu skulle gå lättare utan att friheten äventyrades. Optimismen kring utveck-

lingen finns, men i *Fällan*, ett kvarts sekel senare, är den borta. *Huset som var en ljuddosa* skildrar det inskränkta livet några dagar mellan jul och nyår i ett rangligt hyreshus i en död, avsmnad, före detta bruksort. Intressant här är bland annat vinken till den store skalden och föregångaren. Någon, som måste vara en oäkta son och arvtagare, dyker nämligen upp en kväll; plötsligt sitter han där vid brasan i en av lägenheterna, och lika plötsligt försvinner han igen och drar vidare. I *Sodom* arbetar man i giftiga ångor och med fara för livet i AB Söderås sprängämnesfabrik. *I nöd och lusta* ställer bergslagstorporen mot träbolaget, och *Av mjölk och honung* utreder de finska arbetskraftsinvandranas svåra situation. Bara för att ta några exempel ur högen.

Skrönor, noveller, djurberättelser, vildmarkssagor finns också många av Nils Parlings hand. Och mycket populära har *Finnbäcks-Lars visor* visat sig vara, ordrika, burleska, torparromantiska.

Även gruvarbetet i Grängesberg har fått sin skildrare genom Hjalmar Eriksson, som slet under jord i femtio år och därför knappast kan sägas inte veta vad han pratar om. *Järn och bröd*, *Arbetets melodi* och *Gruvans sång* är realistiska romaner om de tunga och enformiga dagarna och nätterna i gruvorna.

Underligt nog, kan man tycka, har det inte skrivits många historiska romaner i bygden – källmaterial finns och mycket i exempelvis finnmarkens förgångna ter sig oerhört intressant och ”annorlunda”, och man kunde förvänta sig att någon av de många släktforskarna skulle gått ”ett steg vidare”. Maj-Britt Nergård är en av de få, med ett par romaner om tidigt 1800-tal och ett vallonepos i fyra delar, byggt på ingående källstudier. Även kan nämnas Bengt Ströms *Såsom spegelbilden*.

Så ser det ut och frågan är vad man kan förvänta sig för framtiden vad gäller de här författarskapen. Dan Andersson klarar sig, han kommer inte att glömmas bort på många år än, inte heller Aspenström och antagligen inte Bengt Emil Johnson. Här är den nationella basen och etableringen tillräckligt stark. Men de övriga – hur ska det gå för dem? Olle Svensson blev aldrig uppburan och känd, och Ivan Oljelund hade sin period omkring 1920 men ingick tidigt, om än fortfarande i högsta grad aktiv och produktiv, i de glömdas skara. Samtliga Gummerus är i farozonen, och Nils Parling misskrediterade sig från första stund genom att komma ut med minst en bok om året. Och Forsslund är det i stort sett ingen som läser längre.

BIBLIOGRAFISKT

Någon bibliografisk handledning eller utförlig litterär översikt finns ännu inte för Västerbergslagen, men därmed inte sagt att områdets författare bara behandlats isolerade från varandra. I Elisabet Hemström, *Litterär vägvisare genom Dalarna* 1989 får Ludvika kommun (Karl-Erik Forsslund, Dan Andersson, Olle Svensson) och Smedjebackens kommun (Werner Aspenström – och samlingsplatsen Vanbo) ett kapitel var. Lars Furuland, *Författare i Dalabergslagen: tjugo porträtt och verkförteckningar* 1997 behandlar många av Västerbergslagens författare (Dan Andersson, Werner Aspenström, Hjalmar Eriksson, Karl-Erik Forsslund, Teddy Gummerus, Bengt Emil Johnson, Maj-Britt Nergård, Nils Parling, Arne Persson, Olle Svensson) och av Teddy Gummerus hand finns en liten maskinskriven skrift om Karl-Erik Forsslund, Alf Ahlberg, Carl-Emil Englund, Ivan Oljelund och Olle Svensson (*Författare med anknytning till Ludvikabygden: en presentation* 1986). Lars Furulands bibliografi *Bergslagen i litteraturen* 1998 förtecknar främst skönlitterära skrifter om hela Bergslagen och är mycket användbar. En mycket intressant och läsvärd inblick i några författares samvaro med varandra under en viss tid får man i E. R. Gummerus, *Trollkarlen vid Pajso: i Dan Anderssons värld* 1980 (förutom författaren: Otto Blixt, Ivan Oljelund, Nils Parling och Olle Svensson).